

Horyzonty Polityki
2026, Vol. 17, N° 60

GRZEGORZ NIEĆ

<https://orcid.org/0000-0001-9722-8914>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

grzegorz.niec@uken.krakow.pl

<https://doi.org/10.35765/HP.2026.1760.20>

Czechosłowakizm – idea państwowotwórcza Pierwszej Republiki w świetle wydawnictw pomnikowych

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie kilku wybranych doniosłych przedsięwzięć wydawniczych promujących ideę czechosłowakizmu.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Głównym problemem badawczym jest charakterystyka i ukazanie doniosłości najbardziej spektakularnych publikacji promujących ideę czechosłowakistyczną, która stanowiła ideową podstawę utworzonej w 1918 roku Republiki Czechosłowackiej. Jako główną metodę badawczą obrano analizę zawartości i formy wybranych publikacji.

PROCES WYWODU: Przedstawione zostały podstawowe składniki idei czechosłowakistycznej i główne problemy jej wcielania oraz konteksty społeczne i polityczne. Następnie omówiono kolejne publikacje – ich zawartość, autorów, kształt edytorski.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Wybrane do analizy publikacje są różne pod względem zawartości i sposobu prezentacji materiału, łączy je jednak – oprócz czechosłowakistycznego, państwowotwórczego przesłania – także i to, że powstawały przy wydatnym wsparciu instytucji państwowych, że wśród autorów tekstów znaleźli się wybitni przedstawiciele świata polityki, nauki i kultury, zaś ich forma graficzna stała zawsze na najwyższym poziomie. Niewątpliwie przyczyniły się do popularyzacji idei wspólnego państwa i narodu Czechów i Słowaków, zachowały po dziś dzień wartość historyczną (jako źródła do dziejów państwa i myśli politycznej), literacką i artystyczną; wciąż pozostają w obiegu antykwarycznym i kolekcjonerskim.

Sugerowane cytowanie: Nieć, G. (2026). Czechosłowakizm – idea państwowotwórcza Pierwszej Republiki w świetle wydawnictw pomnikowych. *Horyzonty of Polityki*, 17(60), 393–408. <https://doi.org/10.35765/HP.2026.1760.20>.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Media drukowane odegrały kluczową rolę w budowaniu powstałych w 1918 roku państw, a omówione opracowania miały zadanie informacyjne i formacyjne zarazem. Były to poważne przedsięwzięcia wydawnicze, angażujące instytucje państwowe i społeczne oraz elity. Są one świadectwem wielkiej pracy i zaangażowania, które wprowadzić nie zakończyło się sukcesem, ale z pewnością przyczyniło się do ugruntowania tożsamości dwóch sąsiednich i wciąż ze sobą współpracujących narodów – Czechów i Słowaków.

SŁOWA KLUCZOWE:

Czechosłowacja, czechosłowakizm, propaganda
państwowotwórcza, narodowość, historia książki

Abstract

CZECHOSLOVAKISM – THE NATION-BUILDING
IDEOLOGY OF THE FIRST REPUBLIC AS REFLECTED
IN PRESTIGIOUS PUBLICATIONS

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of this article is to present a selection of important publishing projects that promoted the idea of Czechoslovakism.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem is to characterize and demonstrate the significance of the most spectacular publications promoting the idea of Czechoslovakism, which formed the ideological basis of the Czechoslovak Republic established in 1918. The primary research method used is an analysis of the content and form of selected publications.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article first outlines the fundamental components of Czechoslovakist ideology, the main challenges involved in its implementation, and its social and political contexts. This is followed by a presentation of individual publications, including their content, authorship and editorial form.

RESEARCH RESULTS: The publications selected for analysis differ in terms of content and the way the material is presented. However, apart from their Czechoslovakist, nation-building message, they are also united by the fact that they were produced with significant support from state institutions, involved prominent figures from the worlds of politics, academia and culture, and were distinguished by graphic design of the highest standard. They undoubtedly contributed to the popularization of the idea of a common state and nation for Czechs and Slovaks. To this day, they retain historical value as sources for the history of the state and political thought, as well as literary and artistic value; they also continue to circulate on the antiquarian and collectors' markets.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Print media played a key role in the development of the states established after 1918. In Czechoslovakia, this role was twofold: not only was a new state being created, but also a new nation. The publications discussed in this article served both informative and educational purposes. They were major publishing ventures involving state institutions, civil society organizations and intellectual elites. They bear witness to the immense effort and commitment which, although not ultimately successful in its original political form, certainly contributed to consolidating the identities of two neighboring nations – the Czechs and the Slovaks—who continue to cooperate with one another to this day.

KEYWORDS:

Czechoslovakia, Czechoslovakism, nation-building
propaganda, nationality, history of the book

Czechosłowakizm był koncepcją, ideą, która legła u podstaw Republiki Czechosłowackiej, utworzonej w 1918 roku (Hudek, Kopeček, & Mervart, 2019). Zaczął kształtować się w drugiej połowie XIX w., po czeskim odrodzeniu narodowym, kiedy to Czesi utrwaliли swoją tożsamość. W myśl tej koncepcji Czesi ze Słowakami tworzą jeden naród czechosłowacki – wspólnotę historyczną i kulturową, w tym również nieco później językową, co jednak – jak pokazała praktyka relacji czesko-słowackich – nie miało trwałych i akceptowanych podstaw. Jeśli bowiem Czesi stanowią wspólnotę historyczną, kulturową i językową, to Słowacja i jej mieszkańcy zachowali w tym względzie odrębność mimo licznych podobieństw i związków, także rodzinnych, co również nie pozostawało bez znaczenia, bowiem wielu liderów i głosicieli czechosłowakizmu, z Tomášem Masarykiem na czele, wywodziło się z rodzin mieszanych. Zdecydowała jednak pragmatyka. W 1918 roku Słowacja nie była jeszcze zdolna do samodzielnego funkcjonowania, tak pod względem tożsamościowym, jak i instytucjonalnym, zaś w nowo powstałym wspólnym państwie rysował się poważny problem, gdyż nie dość, że jego terytorium zamieszkiwało kilka narodów, to jeszcze pod względem ilościowym układ sił największych nacji przedstawiał się według danych następująco: Czesi stanowili ok. 49% ludności, Niemcy – 23%, Słowacy – 16%, Węgrzy – 5,5%, Rusini – 3,5%. Połączeni w jeden naród Czesi i Słowacy byli już bezwzględna większością, stanowiącą ponad 60% całości (Rychlik, 2018). Warto przy tej okazji zaznaczyć, że podobnie kształtowały się

stosunki narodowościowe pomiędzy Polakami i resztą mieszkańców w sąsiedniej Rzeczypospolitej Polskiej, choć przecież nie byli oni tworem nowym i sztucznym jak Czechosłowacy. Zwracam na to uwagę, gdyż jednym z argumentów Masaryka, jakie wysuwał przeciwko Polsce, były jej problemy narodowościowe (Kaleta, 2025). Tego rodzaju problemy, w tym również krach czechosłowakizmu, jak na ironię doprowadziły akurat do rozpadu i upadku Czechosłowacji w 1938 roku.

Główne założenia czechosłowakizmu znalazły się w oficjalnych dokumentach, związanych z procesem powołania do życia wspólnego państwa Czechów i Słowaków. Stały się oficjalną ideologią Pierwszej Republiki, co znalazło odbicie w zapisach Konstytucji uchwalonej 29 lutego 1920 r. Pojawiły się w tym dokumencie sformułowania: „národ Československý”, „domovina československá” (preambuła) i „jazyk československý (§ 131) (Zákon, 1920). Dopracowanie i upowszechnienie doktryny okazało się w tych warunkach potrzebą chwili, co było zadaniem szkoły i całego państwowego systemu upowszechniania wiedzy i kultury, nauki i propagandy, choć nie tylko w tym przypadku trudno te obszary całkowicie rozgraniczyć. Takie wyzwania stanęły przed wszystkimi nowymi państwami, które pojawiły się na mapie Europy po pierwszej wojnie światowej, aczkolwiek przypadek Czechosłowacji wydaje się tutaj szczególny i wyjątkowy, gdyż mamy do czynienia z konstruktem nowym i w rzeczy samej sztucznym, który w jakimś sensie ograniczał i utrudniał głębsze sięgnięcie do historii, wymagał też nieraz bardzo daleko idącego predefiniowania wielu problemów nie tylko w zakresie historiografii, ale także m.in. językoznawstwa, literaturoznawstwa itd.

Rzecz jasna, idee i główny zrąb czechosłowackości jako takiej stanowili Czesi oraz ich dorobek, który we wszystkich dziedzinach przewyższał „młodszych braci” – Słowaków (Stehlík, 2015, s. 78–110). Oczywiście przyczyny zapóźnienia tych ostatnich są złożone i wynikają w dużej mierze z przyczyn obiektywnych, są jednak faktem, w roku 1918 zaś były one dramatyczne, zwłaszcza w zakresie oświaty i nauki, stąd też – chcąc nie chcąc – Czesi dominowali na terenie całej Republiki, stanowili trzon inteligencji, elity państwa, co bywało często przyczyną frustracji i animozji w relacjach czesko-słowackich i także czechosłowacko-ruskich (Jarnecki, 2024, s. 124). Republika z jednej strony skupiała się na umocnieniu idei czechosłowackiej, z drugiej

deklarowała się jako państwo szanujące prawa mniejszości. Wielu kwestii do końca jej istnienia nie rozwiązano i nie doprecyzowano w stopniu zadowalającym wszystkich zainteresowanych, zarówno wewnątrz czechosłowackiej wspólnoty narodowej, jak i w relacjach z mniejszościami, należała do nich m.in. kwestia statusu słowackiego „narzecza” języka czechosłowackiego, składającego się z dwóch gałęzi: czeskiej i słowackiej (Rychlík, 2015, s. 89–96); nie wprowadzono też obiecaną w 1920 r. autonomii Rusi Podkarpackiej (Pejša, 2016).

Bezwzględnie dominujący czeski komponent czechosłowakizmu był niezwykle ważny z wielu powodów, bowiem obejmował zarówno, wspomniany już, szeroko pojęty potencjał duchowy, materialny i instytucjonalny Czech, jak też tradycję ich narodowości i państwowości, sięgającą średniowiecza z całą symboliką i dziedzictwem kulturowym narodu historycznego w pełnym tego pojęcia znaczeniu. Uprawnione będzie tu twierdzenie, że Słowacy, z całym szacunkiem dla ich odrębności i ugruntowanej w drugiej połowie XIX w. tożsamości, zostali niejako wyrwani z węgierskiego kontekstu, w którym przez wiele wieków funkcjonowali, i po prostu dokooptowani do czeskiego, wpisani weń, nierzadko w sposób bardzo mechaniczny. Działo się to również w taki właśnie mechaniczny sposób w interesującym nas zakresie, o czym niżej.

W całym medialnym i edukacyjnym przedsięwzięciu, mającym na celu upowszechnienie i ugruntowanie idei czechosłowakistycznej, wielką rolę odegrały liczne publikacje, z których część możemy określić jako „pomnikowe”, ale także „luksusowe”, „wytworne” i „gabinetowe”, choć w literaturze fachowej nie są to pojęcia tożsame. Pojawiają się w refleksji bibliologicznej i kładą nacisk zarówno na wysoki poziom edytorski tych publikacji, jak i ich treść, charakter i znaczenie, rolę, jaką miały do odegrania – i w pewnych aspektach wciąż ją odgrywają, chociaż w większości przypadków sprowadza się już ona tylko do ozdoby kolekcji i gabinetów (Sowiński, 1995). Wpisywały się one w tradycję książki i prywatnej biblioteki, postrzeganej jako symbol statusu społecznego i majątkowego, a jednocześnie najważniejszego, najpopularniejszego nośnika treści, repozytorium wiedzy. Poważne miejsce wśród tego rodzaju wydawnictw zajmowały encyklopedie i rozmaite kompendia. W wydawaniu ich specjalizowały się szacowne oficyny, konkretne przedsięwzięcia edytorskie były intensywnie reklamowane, rozpisywano prenumeraty,

oferowano często zróżnicowane wersje opraw, a nawet papieru, na którym je drukowano. Cechował je staranny i wykwinny kształt edytorski, w tym bogaty materiał ilustracyjny. Niektóre opracowania, zwłaszcza wielotomowe, wydawano w zeszytach, do których osobno sprzedawano oprawy, a co majątniejsi bibliofile zlecali wykonanie specjalnych opraw artystycznych z wysokiej klasy skór naturalnych. Większość to dzieła zbiorowe, a wśród autorów znajdowali się najwybitniejsi uczeni tamtego czasu, reprezentujący renomowane uczelnie. W Polsce w analogicznym okresie oficyną specjalizującą się w tego rodzaju repertuarze była Księgarnia Wydawnicza Trzaska, Evert i Michalski, działająca do 1951 r., kiedy to komuniści ostatecznie zlikwidowali jakikolwiek prywatny, niezależny ruch wydawniczy w Polsce. Najbardziej znane przedsięwzięcia edytorskie tej firmy to m.in. *Ilustrowana Encyklopedia* (t. 1–5, 1925–1932), *Polska, jej dzieje i kultura* (t. 1–3, 1928–1933), *Wielka literatura powszechna* (t. 1–6, 1930–1933), *Wielka geografia powszechna* (t. 1–17, ok. 1932–1939, nie wszystkie tomy się ukazały), *Wielka historia powszechna* (t. 1–7, 1934–1939), Aleksander Brückner, *Encyklopedia Staropolska* (t. 1–2, 1937–1939) (Pieczonka, 1993, s. 28–40).

Książki te, jak już zaznaczyłem, były szeroko reklamowane i omawiane głównie w prasie. Przygotowano i kolportowano ponadto obszerne prospekty i ulotki informujące o wprowadzanym do obiegu dziele, jego formie i zawartości, planowanych terminach ukazania się kolejnych tomów, wariantach opraw itd. oraz cenie i warunkach subskrypcji. Przeznaczone były dla szerokiej publiczności, chociaż często ich cena ograniczała krąg odbiorców do osób zamożnych, uczniowie i studenci zaś korzystali z nich głównie w bibliotekach, gdzie zazwyczaj po dziś dzień pozostają w księgozbiorach podręcznych pracowni i czytelní.

Czechosłowacja jako państwo przystąpiła od samego początku do organizacji systemu oświaty i sieci bibliotecznej, która objęła w ciągu kilku lat cały kraj. Już w 1919 roku uchwalono ustawę nakładającą na wszystkie gminy obowiązek organizacji bibliotek publicznych. Ustawa oraz inne wynikające z niej przepisy i rozporządzenia szczegółowe w sposób bardzo dokładny regulowały sposób ich organizowania i funkcjonowania, jak również budowania i uzupełniania księgozbioru, w którym miały się znaleźć książki popularyzujące wiedzę o nowo powstałym państwie (Nieć, 2019).

Zalecono również usunięcie dawnych i nieaktualnych już opracowań z czasów austriackich (Pokorný, 2018, s. 338). Warto przy tej okazji zwrócić uwagę na jednego z bardziej zaangażowanych w politykę naukowców i bibliotekarzy, czechosłowakistę – Zdeňka V. Tobolkę (1874–1951), historyka książki, bibliografa, organizatora ruchu i szkolnictwa bibliotekarskiego. Pod jego redakcją przygotowano i wydano w 1925 r. m.in. obszerny podręcznik dla bibliotekarzy pt. *Československé knihovnictví*, dokonał on również scalenia najstarszego czeskiego i słowackiego dorobku typograficznego w pracy *Dějiny československého knihtisku* (Praha 1930) (Cejpek, 2002, s. 203–204). Z kolei jeden z najwybitniejszych po dziś dzień językoznawców czeskich, František Trávníček (1888–1961) zrobił to samo w zakresie gramatyki historycznej, ogłaszając w 1935 r. monografię pt. *Historická mluvnice československá*.

Liczba najrozmaitszych publikacji propagujących czechosłowakizm, informacyjnych, poświęconych nowemu państwu i wszystkim jego obszarom istnienia i aktywności jest olbrzymia. Są wśród nich pocztówki i ulotki, broszury, książki i – co nas tutaj najbardziej interesuje – szeroko zakrojone, obszerne monografie; są też liczne czasopisma, spośród których sporo odwołuje się w tytułach do czechosłowackości, jak na przykład „Malý Čechoslovák”. W niniejszym artykule omówione zostaną wybrane, reprezentatywne i największe czechosłowakistyczne przedsięwzięcia wydawnicze, tak z uwagi na ich zawartość, jak i formę.

Dziełem najbardziej doniosłym i kompletnym pod względem zawartości jest dziesięciotomowa, nie licząc dodatków i uzupełnień oraz indeksu do całości, *Československá vlastivěda*. Tytuł ten dosłownie znaczy po polsku: „Czechosłowacka wiedza o ojczyźnie”, słowo „vlastivěda” zaś jest często spotykane wśród tytułów czeskich i czechosłowackich wydawnictw o charakterze encyklopedycznym i podręcznikowym; między innymi w latach 1899–1914 w Brnie wydano 11 tomów *Vlastivědy morawskiej*. *Československá vlastivěda*, wydana w latach 1929–1937, obejmuje praktycznie wszystkie dziedziny życia społecznego oraz zagadnienia przyrodnicze i geograficzne. Wprawdzie na półki księgarskie kolejne tomy trafiły dopiero w drugiej dekadzie istnienia Pierwszej Republiki, jednak idea opracowania i wydania tego dzieła narodziła się dużo wcześniej, bo w 1922 roku na I Zjeździe Nauczycieli Szkół Wyższych, podczas którego zarysowano

idee oraz zawartość dzieła i przyjęto rezolucję w tej sprawie, nakładając na środowisko obowiązek wsparcia tejże inicjatywy. Warto zwrócić uwagę, że referujący prospekt dzieła i tekst rezolucji Václav Dědina (1870–1956) – geograf i działacz narodowy – w bardzo podniosłym stylu podkreślał potrzebę uwzględnienia w sposób szczególny dorobku rodowitych i świadomych Słowaków („rodem i svým uvědoměním”). Ponadto w jego wystąpieniu pojawiło się odwołanie do wspólnoty słowiańskiej, aby kolejne opracowania narodowych „vlastivědných děl” stały się „kamieniami węgielnymi budowy jego kulturalnej wspólnoty/jedności” (Dědina, 1922, s. 116–119). Biorąc pod uwagę rozmach przedsięwzięcia i jego ciężar gatunkowy, realizacja nastąpiła wyjątkowo szybko. Jej początek zbiegł się z dzieścioleciem Republiki, czego nie omieszkanio zaznaczyć, albowiem pierwszy tom ukazał się w 1929 roku, pozostałe zaś publikowane były sukcesywnie, ale nie po kolei – do 1934, uzupełnienia i indeks całości – do 1937. Zawartość przedstawia się w sposób następujący:

- I: *Příroda* (Przyroda) – geologia, geografia, flora i fauna;
- II: *Člověk* (Człowiek) – antropologia i demografia oraz służba zdrowia, uzupełniony w serii drugiej (Řada II) opracowaniem pt. *Národopis*, czyli etnografia, uwzględniająca także lecniectwo ludowe;
- III: *Jazyk* (Język) – otwierający się tekstem lingwisty, profesora Uniwersytetu Karola w Pradze Oldřicha Hujera (1880–1942) pt. *Vývoj československého jazyka* (Rozwój i stan języka czechosłowackiego), który stanowią dwa narzecza: czeskie i słowackie, przy czym już w serii drugiej (Řada II), wydanej dwa lata później, znalazły się dwa opracowania innych wybitnych czeskich językoznawców z praskiej wszechnicy: *Vývoj českého spisovného jazyka* Bohuslava Havránka (1893–1978) oraz *Spisovný jazyk slovenský* Václava Vážnego (1892–1966), odbiegające nieco od koncepcji z tomu trzeciego (użyte tu określenia „spisovný” oznacza standardową, oficjalną odmianę języka);
- IV: *Dějiny* (Historia), do końca XVIII w. i w dodatku pierwszym (*Doplňek I, Dějiny 1*) doprowadzone do 1918 roku;
- V: *Stát* (Państwo) – omawiający system prawny i administrację kraju, otwarty programowym tekstem pt. *Idea státu* Jaroslava Kallaba (1879–1942) – prawnika, m.in. rektora Uniwersytetu Masaryka w Brnie;

- VI: *Práce* (Praca) – gospodarka, rolnictwo, przemysł, handel, komunikacja, finanse publiczne;
- VII: *Písemnictví* (Piśmiennictwo) – historia literatury (literaturę czeską opracował najbardziej znany i ceniony literaturoznawca Pierwszej Republiki: Arne Novák (1880–1939)), prasy, książki, w tym ruchu wydawniczego i bibliotek oraz intrologatorstwa;
- VIII: *Umění* (Sztuka) – architektura, sztuki plastyczne, muzyka, opera, teatr;
- IX: *Technika* (Technika) – przedstawiający poszczególne dziedziny przemysłu;
- X: *Osvěta* (Edukacja) – szkolnictwo wszystkich stopni, naukę, turystykę i wychowanie fizyczne.

Jak widać, było to bardzo kompleksowe kompendium, gdy zaś przyjrzymy się bliżej, to okaże się, że także bardzo przemyślane w kontekście ideowym i politycznym, gdyż starano się zarówno uwypuklić i solidnie podbudować idee czechosłowakizmu i Pierwszą Republikę jako jej wcielenie, ale również wkomponować w ten system pozostałe narodowości zamieszkujące terytorium państwa, prezentując ich życie i dorobek w ramach tego terytorium, co świetnie pokazują rozdziały w tomach poświęconych zagadnieniom kultury i literatury. Tam na przykład obok czeskiej i słowackiej omówiono także piśmiennictwo polskie, ruskie, niemieckie i węgierskie powstałe na ziemiach wchodzących w skład Republiki. Wśród autorów *Československé vlastivědy* znaleźli się wybitni uczeni, reprezentujący uniwersytety – Uniwersytet Karola w Pradze, Uniwersytet Masaryka w Brnie i Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie oraz inne specjalistyczne szkoły wyższe i nie tylko, rozmaite instytucje naukowe, kulturalne i gospodarcze oraz wysokie urzędy. Patronem całego przedsięwzięcia była Masarykova Akademie Práce, powołana do życia ustawą z dnia 29 stycznia w 1920 r. i będąca „niezależną i samorządną organizacją naukową” (samostatný a samosprávný ústav vědecký), która zakończyła swoją działalność w 1952 r. i została wcielona do Czechosłowackiej Akademii Nauk (Těšínská & Schwippel, 2010). Wydawcą zaś była jedna z największych i najlepiej rozwijających się oficyn czeskich tamtego czasu – praskie wydawnictwo „SFINKS” Bohumila Jandy (1900–1982), słynące z różnorodnego i jakościowego repertuaru oraz wysokiego poziomu edytorskiego. Warto zwrócić uwagę, że Janda stworzył system atrakcyjnych serii wydawniczych

i subskrypcji, który przyciągnął setki tysięcy prenumeratorów i wypełnił czeskie księgozbiory prywatne klasyką rodzimą i zagraniczną oraz literaturą naukową i popularnonaukową (Venyš, 2000). Liczne prospekty, foldery i reklamy¹ prezentowały *Československá vlastivěda* w bardzo podniosłym stylu, podkreślano wagę przedsięwzięcia, określanego mianem dzieła generacji („dílo generací”) i jego kontekst historyczny. W osobnej ulotce reklamującej tom 5 pt. *Stát* pisano m.in.: „Chceme-li milovati a a býti pyšni na svůj stát, jehož pravidla a zařízení mají býti i výrazem naší rozumové i citové vyspělosti všem jiným státům světa, musíme jej znát” (Jeśli chcemy kochać i być dumni z naszego państwa, którego zasady i ustrój mają być wyrazem naszej dojrzałości intelektualnej i emocjonalnej wobec wszystkich innych państw świata, musimy je dobrze znać). W dość obszernej, bogato ilustrowanej broszurce zachęcającej do kupna dodatkowych tomów serii drugiej – *Spisovného jazyka* i *Narodopisu*, zawarto swego rodzaju podsumowanie całego przedsięwzięcia, które najslawniejszy czeski/czechosłowacki pisarz tamtego czasu, przy tym również uznawany powszechnie za autorytet – Karel Čapek (1890–1938) – postrzegał jako „duchovní putování po naší zemi, s krásnou rozmanitostí, utvářené dějinami a přírodou” (duchową wędrówkę po naszej ojczyźnie, pełną pięknej różnorodności, kształtowanej przez historię i przyrodę). Znalazły się tam ponadto fragmenty krajowych i zagranicznych recenzji oraz podziękowania wydawcy dla wszystkich twórców i współpracowników.

Československá vlastivěda została niezwykle starannie opracowana pod względem edytorskim. Nad stroną graficzną czuwał Jaroslav Benda (1882–1970) – wybitny czeski artysta i grafik książki. Zastosowano wykwintną, włoską czcionkę szeryfową Bodoni, przystosowaną przez Bendę do czeskiego alfabetu. Każdy kolejny tom jest bogato ilustrowany (łącznie ok. 3000 ilustracji), w tym zaopatrzony w liczne kolorowe tablice i mapy. Dostępne były przynajmniej trzy opcje oprawy – broszurowa, płócienna ze skórzanym oraz bogato złożonym grzbietem i wreszcie pełna skórzana, które kosztowały kolejno 230, 300 i 500 korun, przy czym w prenumeracie, a później

1 Bogaty zbiór folderów i druków reklamowych oficyny SFINKS znajduje się w Literárního archivu Památníka národního písemnictví w Pradze, č. 1498. W niniejszym tekście wykorzystałem także własne zbiory.

przy zakupie kompletu stosowano wysokie rabaty, np. 50 koron na każdym tomie. Ceny innych książek w SFINKS-ie zaczynały się już od 20–30 koron. Profesor uniwersytecki zarabiał w Pierwszej Republice około 5000 koron, nauczyciele szkół średnich 2000–3000, górnik 1000. Buty kosztowały 100–200 koron, piwo zaś 3–4 korony, zatem nie była to tania książka, aczkolwiek przeciętny inteligent mógł sobie na nią pozwolić (Deyl, 1985). *Stát i Dějiny* wraz z tomem uzupełniającym połączono i wydano powtórnie w 1932, zaopatrzwszy w indeks, jako *Náš stát* (t. 1: *Dějiny*, t. 2: *Státní zřízení*).

W 1936 roku, a więc na progu dwudziestolecia Republiki, wyszło dzieło w pełnym tego słowa znaczeniu programowe: *Idea československého státu*, pod redakcją Jana Kaprasa (1880–1947, Bohumila Němca (1873–1966) i Františka Soukupa (1871–1940) – wybitnych czechosłowackich polityków, parlamentarzystów. Wśród autorów znajdziemy również ludzi świata polityki, kultury i nauki, m.in. prezydentów Republiki: Tomáša Garrigue Masaryka (1850–1937) i Edvarda Beneša (1884–1948), premiera Milana Hodžę (1878–1944) i wspomnianego już Zdeňka V. Tobolkę; wydawcą była zaś Národní rada československá, organizacja nawiązująca do Czechosłowackiej Rady Narodowej, która w okresie pierwszej wojny światowej reprezentowała Czechów i Słowaków. Dwa tomy w formacie folio, bardzo starannie opracowane i wydane, oprawne w czerwone płótno ze starannymi złoceniami i obwolutą, której głównym motywem jest proporzec Prezydenta Republiki, obejmują historię czeskich i słowackich ziem, narodziny i rozwój idei czeskiego, a później czechosłowackiego państwa, przegląd najważniejszych dziedzin życia państwowego i społecznego, sylwetki i charakterystyki twórców Republiki, źródła dokumentujące czeską i czechosłowacką państwowość oraz liczne mapy i ilustracje. Całość zasługuje na wnikliwą i obszerną analizę, tak z uwagi na zawartość, jak i jej autorów – ludzi znanych i wpływowych w tym czasie, tu jednak poprzestaniemy na ciekawej i znamiennej konkluzji z tekstu socjologa Emanuela Chalupnego (1878–1958) pt. *Národní povaha československá* (Narodowy charakter czechosłowacki), który według niego

jest dość wyrazisty, a jednocześnie na tyle bogaty w podwarianty, że nawet z punktu widzenia społeczno-psychologicznego i socjologicznego wyróżnia się spośród innych narodów słowiańskich, a nawet europejskich, jako znaczący i ważny typ kulturowy ludności (Chalupný, 1936, s. 30).

Dodajmy jeszcze, że przywołany tutaj tekst Chalupnego pochodzi z jego dzieła pt. *Národní filosofie československá* (Praha 1932).

Wiele mniejszych lub większych przedsięwzięć wydawniczych powstało przy okazji rozmaitych rocznic, które obchodzono bardzo hucznie w skali całego kraju, były to – przede wszystkim – dziesiąta i dwudziesta rocznica utworzenia Republiki Czechosłowackiej (Hájková, Horák, & Kessler, 2018). Jeśli ta pierwsza odbywała się w atmosferze niewątpliwego sukcesu, to na drugą rzuciła się już cieniem sytuacja polityczna w Europie, stąd też rok 1938 przyniósł – przede wszystkim – solidne i podniosłe w swej wymowie opracowania poświęcone wojsku. Dziesięciolecie państwa uczczono monumentalnym, trzypięciowym wydawnictwem w formacie folio pt. *Deset let Československé republiky*. Starannie opracowane i bogato ilustrowane tomy obejmowały teksty podsumowujące dorobek dekad i z oczywistych względów uwypuklały ideę czechosłowakistyczną. W 1938 roku natomiast wyszły m.in. dwie, równie luksusowe i wykwintne w formie, książki (także format folio) poświęcone armii. Pierwsza z nich to *Armáda a národ*, wydana staraniem Národní rady československiej i dedykowana „Naszej armii z okazji dwudziestej rocznicy Republiki Czechosłowackiej”, pod redakcją Jana Malypetra (1873–1947) – znanego polityka, pełniącego m.in. funkcję ministra spraw wewnętrznych i premiera – oraz wspomnianych już wcześniej Františka Soukupa i Jana Kaprasa. I tu znów wśród autorów znajdziemy przedstawicieli świata nauki i polityki oraz wojska, w tym m.in. generała Rudolfa Medka (1890–1940) – legionistę, pisarza i poetę, zagorzałego czechosłowakistę, twórcę i wieloletniego dyrektora Narodowego Pomnika na Vitkovie – mauzoleum i muzeum, poświęconego głównie czechosłowackim legionistom i ruchowi niepodległościowemu w okresie wojny światowej (Kocourek, 2011). Książka jest bogato ilustrowana fotografiami, mapami, rycinami oraz rysunkami znanego czeskiego ilustratora Václava Fialy (1896–1980). Treść obejmuje wprowadzenie o charakterze doktrynalnym pt. *Vojsko, brannost národa a válka v pojetí T. G. Masaryka a Ed. Beneše* (Wojsko, gotowość obronna narodu i wojna w pojęciu T.G. Masaryka i Edvarda Beneša), odwołujące się dość mocno do ówczesnej sytuacji politycznej, oraz opracowania dotyczące historii i współczesności armii i polityki obronnej państwa, w tym również zagadnienia wychowania. Fundamentalną rolę w wychowaniu stanowi historia, toteż oprócz

dziejów czeskiej i czechosłowackiej wojskowości znalazł się tutaj także *Náš vojenský pantheon. Slavní vojáci – památná bojiště* (Nasz wojskowy panteon. Sławni żołnierze, pamiętne miejsca bojów), który otwiera Brzetysław I, a zamyka generał Stanislav Čeček (1886–1930), dowódca czechosłowackich wojsk na Dalekim Wschodzie w latach 1919–1920. Druga książka nosi tytuł *Dvacet let československé armady v osvobozeném státě*. Wydawcą tym razem było Ministerstvo národní obrany i Svaz československého důstojnictva (Ministerstwo Obrony Narodowej i Związek Oficerów Czechosłowackich). Omówiono w niej mijające dwudziestolecie armii, przedstawiono jej strukturę i wyposażenie, w tym także rolę polityczną, gospodarczą, społeczną i kulturalną armii. Wśród autorów tekstów znaleźli się głównie wysocy oficerowie i generałowie, m.in. przywołany już generał Rudolf Medek. Tu także mamy do czynienia z formatem folio i wysokim poziomem edytorskim, tym razem jednak niezwykle nowoczesnym. Autorem opracowania graficznego był Ladislav Sutnar (1897–1976) – wybitny, światowej sławy czeski grafik awangardowy, od 1939 pracujący w Stanach Zjednoczonych, zdjęcia zaś wykonał również znany czeski fotograf i filmowiec Jiří Jeníček (1895–1963), który pracował w latach 30. XX w. dla armii i nakręcił w 1935 m.in. film pt. *Československá armada*.

Zainteresowanie badaczy i publicystów dziejami Pierwszej Republiki, wciąż mocne związki Czechów i Słowaków, choć ich osobne państwa funkcjonują już ponad 30 lat, świadczą o tym, że czechosłowakizm jako taki, choć upadł, to jednak pozostawił pewien trwały ślad w świadomości nie tylko mieszkańców dawnej Czechosłowacji w jej pierwszej (1918), drugiej (1945) i trzeciej (1993) odsłonie, aczkolwiek – co trzeba podkreślić – rozwijał się, osiągnął apogeum i upadał w ciągu tych 75 lat. Rola mediów drukowanych – książki i prasy – w całym tym okresie była w porównaniu z epoką nam współczesną ogromna, kluczowa, zwłaszcza w okresie Pierwszej Republiki, toteż publikacje propagujące idee czechosłowakizmu wtenczas opracowane i wydane odegrały w procesie budowy państwa i narodu ważną rolę i wciąż stanowią świadectwo tego procesu. Często jest to świadectwo wciąż żywe dzięki wysokiemu poziomowi merytorycznemu, literackiemu i edytorskiemu. Walory literackie i bibliofilskie sprawiają, że te książki wciąż funkcjonują w obiegu antykwarycznym i są ozdobą niejednej prywatnej biblioteki. W niniejszym tekście

zaprezentowano jedynie wybrane tytuły, aczkolwiek znaczące w każdym ze wskazanych wyżej obszarów treści i formy, opracowania graficznego. Są one głównie dziełem Czechów, gdyż to ich potencjał intelektualny oraz gospodarczy stworzył i umacniał Pierwszą Republikę, choć udział Słowaków miał też swój wymiar i znaczenie, przy czym należy jednak pamiętać, że ich stosunek do idei czechosłowakizmu był złożony i zróżnicowany (Šuchová, 2011). Powodzenie tych przedsięwzięć wydawniczych i ich wysoki poziom wynikał z potencjału czeskiej nauki, sztuki (w tym grafiki książki) i poligrafii. Z oczywistych względów nie byłoby to możliwe bez wsparcia państwa, ale też i autentycznego zaangażowania uczestników, w większości ideowych czechosłowakistów, reprezentujących – często w tym czasie przenikające się – środowiska polityki, nauki i kultury. Biorąc zaś pod uwagę wysoki poziom czeskiego czytelnictwa oraz dynamiczny rozwój sieci szkolnej i bibliotecznej na terenie całego kraju publikacje te nie pozostały bez wpływu na kształtowanie postaw obywatelskich i wychowanie młodzieży.

BIBLIOGRAFIA

- Cejpek, Jiří a kol. (2002). *Dějiny knihoven a knihovnictví*. Praha: Univerzita Karlova v Praze; Nakladatelství Karolinum.
- Chalupný, E. (1936). Národní povaha československá. W J. Kapras, B. Němec, F. Soukup (Red.), *Idea československého státu* (s. 263–274). Praha: Národní rada československá.
- Dědina, V. (1922). Československá vlastivěda. W A. Beer & F. Kadeřávek (Red.), *Věstník 1. Říšského sjezdu československých učitelů vysokých škol v Praze dne 14. a 15. května 1922* (s. 115–119). Praha: Nákladem Říšského...
- Deyl, Z. (1985). *Sociální vývoj Československa 1918–1938*. Praha: Akademia.
- Hájková, D., Horák, P., Kessler, V., & Michela, M. (Red.) (2018). *Sláva republice! Oficiální svátky a oslavy v meziválečném Československu*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Nakladatelství Academia.
- Hudek, A., Kopeček, M., & Mervart, J. (Red.) (2019). *Čechoslovakismus*. Praha: NLN; Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
- Jarnecki, M. (2024). *Mít państwa i narodu. Idea państwowo-narodowa na przykładzie wybranych krajów Europy Środkowej*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

- Kaleta, P. (2015). T.G. Masaryk a Polaci. W V. Doubek, P. Kaleta, & J. Květi-
na, *Korespondence T.G. Masaryk – Slované. Poláci, Rusové a Ukrajinci*,
1. Svazek (s. 7–20). Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Kocourek, K. (2011). *Čechoslovákista Rudolf Medek: politický životopis*.
Praha: Mladá fronta.
- Nieć, G. (2019). Książka – naród – państwo. Czechosłowacka ustawa o bi-
bliotekach publicznych z 1919 roku. *Przegląd Biblioteczny*, 2, 133–152.
- Pejša, R. (2016) *Podkarpatská Rus v Československu 1919–1922. Právní a po-
liticko-společenské aspekty připojení Podkarpatské Rusi k Československu*.
Praha: Karolinum.
- Pieczonka, M. (1993). „Księgarnia Wydawnicza Traszka, Evert, Michalski”.
Działalność wydawnicza. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Pokorný, J. (2018). Vzdělání a výchova. W D. Hájková, P. Dagmar,
P. Horák (Red.), *Republika Československá 1918–1939* (s. 336–350).
Praha: NLN.
- Rychlík, J. (2015). *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–
1992*. Praha: Vyšehrad.
- Rychlík, J. (2018). Multinacionální stát. W D. Hájková, P. Dagmar,
P. Horák (Red.), *Republika Československá 1918–1939* (s. 144–161). Pra-
ha: NLN.
- Sowiński, J. (1995). *Typografia wytworna w Polsce 1919–1939*. Wrocław:
Ossolineum.
- Stehlík, M. (2015). *Slovensko. Země probuzená, 1918–1938*. Praha: Akademia.
- Šuchová, X. (2011). *Idea československého státu na Slovensku 1918–1939*. Bra-
tislava: Historický ústav vo vydavateľstve, spol. s r. o.
- Těšínská, E., & Schwippel, J. (2010). Masarykova Akademie Práce.
W A. Míšková, M. Franc, & A. Kostlán, *Bohemia Docta. K historickým
kořenům vědy v Českých zemích* (s. 286–331). Praha: Academia.
- Venyš, L. (2000). *Bohumil Janda a Evropský literární klub*. Praha: ELK.
- Zákon (1920). Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní
listina Československé republiky. [https://www.psp.cz/docs/texts/
constitution_1920.html](https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html) (dostup: 08.06.2026).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons
Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

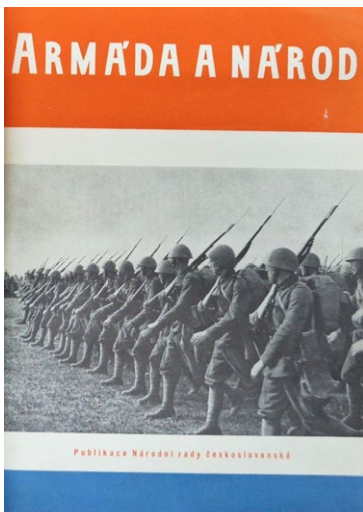
II. 1. Preambuła do Konstytucji Republiki Czechosłowackiej

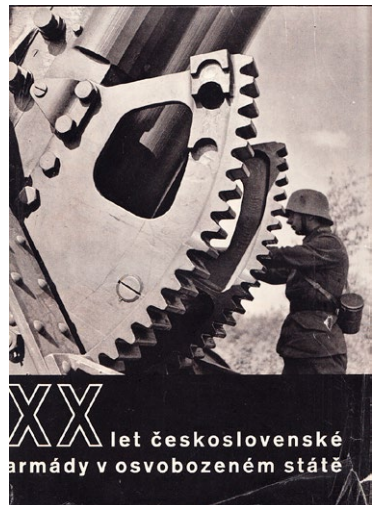
II. 2. Československá vlastivěda – fragment prospektu wydawniczego

II. 3. Idea československého státu.
Obwoluta

II. 4. Armáda a národ. Pierwsza strona okładki broszurowej

II. 5. Dvacet let československé armády v osvobozeném státě. Obwoluta